

Irak'ta Mezhepsel Çekişmelerin Boyutları ve Sonuçları

Ziya ABBAS¹

Aksaray Üniversitesi

Özet

Irak tarihi boyunca etnik ve dini çatışmalara sahne olmuş bir ülkedir. İslamiyet'in ilk çağlarından beri siyasi ayrışmaların ve çıkar çatışmalarının yol açtığı mezhepsel gerginliklerin sahnesi olmuştur. ABD'nin 2003'te Saddam Hüseyin rejimini devirmesinden sonra oluşturulan yeni siyasi süreç de ülkede etnik- dini gerginlikleri daha da körüklemiştir. Özellikle ABD işgalinden sonra Irak'ın kronik sorunu haline gelen mezhepsel çekişmeler, ülkenin istikrarını ve toplumsal dokusunu tehdit eden unsurların başında gelmektedir. Söz konusu mezhepsel çekişmeler her ne kadar çıkar çatışmalarından meydana gelse de, bu çalışmada ele alındığı gibi tarihsel, siyasi ve toplumsal olarak farklı boyutlarda kendini göstermektedir.

Çalışmada Irak'ta mezhepsel çekişmelerin tarihi arka planı ele alınmakta, 2003 yılında ABD işgaliyle birlikte yeniden yapılandırılan Irak'ta siyasi süreç ve bu sürecin etkileriyle tırmanan siyasi Mezhepçilik irdelenmektedir. Irak'ın toplumsal yapısı, tarihi ve siyasi sürecin topluma etkisiyle birlikte toplumsal mezhepçilik ve etkisi analiz edilmektedir. Ayrıca mezhepsel çekişmeleri tırmandıran bölgesel ve küresel faktörlere de ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Irak, Mezhepsel Çekişmeler, Sünni, Şii

The Dimensions And Results Of Sectarian Conflicts In Iraq

Abstract

Iraq is a country that has been the scene of ethnic and religious conflicts throughout history. Since the early ages of Islam, it has been the scene of sectarian tension caused by the clashes of interests and political conflict. US' intervention in 2003 and the fall of Saddam Hussein's regime, created a new political process, which has also fueled ethnic-religious tension within the country. In particular, sectarian strife, which has become a chronic problem after the US invasion, is one of the most dangerous threats towards the country's stability and social fabric. Although the main reason of sectarian strife is the clash of interests, it has historical, political and social dimensions.

This study examines the historical background of sectarian strife in Iraq and the escalation of political sectarianism by the political process during rebuilding the country after the US occupation. It analyses Iraq's social structure and the effects of the historical and political process towards the society, and political sectarianism with its repercussions. The regional and global factors which escalate sectarian strife are also taken into consideration.

Key Words:

Iraq, sectarian strife, Sunni, Shia

¹Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ziyaabbas@hotmail.com

Giriş

Mezhepsel çekişmeler 20. Yüzyılda bağımsızlığına kavuşan çoğu Ortadoğu ülkesinin toplumsal ve siyasî istikrarını sarsan başlıca nedenlerden biridir. Mezhepsel çekişmelerin bu denli etkili olmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Nitekim söz konusu ülkelerde etnik ve dini kesimlerin iktidarda bulunan yöneticiler ve siyasetçilerin baskıcı politikalarının yanı sıra siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, bürokrasi ve araştırmacılar tarafından yeteri kadar ele alınmadığı ve ayrımcı yaklaşımları çerçevesinde ötekileştirildikleri görülmektedir. Bu bağlamda Irak tarihi boyunca farklı etnik ve dini kesimler arasında yaşanan ayrımcılık ve baskı politikalarına sahne olmuştur. Dolayısıyla mezhepsel çatışmalar ve etnik dini ayrışmalar Irak'ta yaygın bir terim olarak hayatın bir parçasıdır. Öyle ki günümüzde mezhepsel çatışmalar ülkenin en belirgin özelliklerinden biridir. Nitekim söz konusu çekişmelerin yansımaları siyasî, güvenlik, ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutları gibi ülkedeki yaşamı oldukça büyük oranda etkilemektedir. Irak'taki bu mezhepsel çekişmeler, sınır ötesiyle karşılıklı etkileşim içerisinde olmakla beraber komşu veya bölge ülkelerinin karar üretme sürecinde temel etkenlerden biri konumundadır.

Günümüzde mezhepsel çekişmelerin de etkisiyle Irak'ın oldukça hassas ve bir o kadar tehlikeli ve karmaşık süreçten geçtiği aşikârdır. Ülkeyi derinden etkileyen bu sürecin önüne geçilmediği takdirde siyasî ve toplumsal dokunun kalıcı hasar görmesiyle Irak'ın bölünmesi de meydana gelebilecek senaryolardan biridir. Zira 2003'ten sonra oluşturulan siyasî sürecin uzlaşma demokrasisi çerçevesinde ulusal ortaklık hükümetlerinde iktidarı paylaşan etnik ve dini kesimler ilk aşamada ülkenin Şii, Sünni ve Kürtler olmak üzere üç ana kesim arasında paylaşılmıştır. Bu iktidar paylaşımı söz konusu üç kesim başta olmak üzere ülkenin tüm etnik ve dini kesimleri arasında siyaseti aşan toplumsal dokunun bölünmesine yol açan ve ülkenin istikrarını ve/veya güvenliğini derinden sarsan ve bitmek bilmeyen siyasî krizleri beraberinde getirmektedir. Bu durumla birlikte son yıllarda petrol fiyatlarının da düşmesiyle birlikte devam eden çatışma ortamına ülkenin mali

kaynaklarını tüketerek Irak'ın derin bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır.

1.Tarihi Arka Planı

Irak'ta meydana gelen çıkar çatışmaları İslamiyet'in ilk çağlarından itibaren ideolojik ve mezhepsel çekişmelere dönüştüğü görülmektedir. İslam tarihi boyunca Sünniler ve Şiiler arasındaki mezhepsel çekişmeler tarihçilerin en çok değindikleri konulardan biri olmuştur. Tarihçiler, Ümevî ve Abbâsî dönemlerinde Sünniler ve Şiiler arasında çatışmaların da yaşandığını kaydetmektedir. Nitekim Abbâsî döneminde Bağdat'ın Sünni ve Şii mahalleleri arasında çatışmaların yaşandığı, çatışmalar sırasında can kaybının yanı sıra evler ve işyerlerinin yağmalanıp yakıldığı ve kutsal mekânların zarar gördüğü de görülmektedir (İbrahim, 2014: 111). Örneğin 1056'da dönemin en önemli Şii ulemalarından El- Tusî'nin evi saldırıya uğramış ve büyük kütüphanesi kundaklanmıştır(Nakash, 2005: 235). Moğol istilasından sonra da devam eden mezhepsel çekişmeler 15. Yüzyıldan itibaren Osmanlı- Safavî imparatorluklarının egemenlik savaşları ve ideolojik mücadelelerinin Irak üzerinde yoğunlaşması sonucu biraz daha şiddetlenmiştir. Zira yaklaşık üç asır devam eden bu güç mücadelesi sırasında Safavîler Şiiliği savunurken Osmanlılar Sünniliği savunmuştur. Nüfuz mücadelesi ideolojik savaşa dönüşürken Irak savaş sahnesi olmuştur. Söz konusu döneme Irak halkının dini hassasiyetleri ön planda olduğundan dolayı mezhepsel çekişmelerden kolaylıkla etkilendiği görülmektedir (El-Tai, <http://www.iraqicp.com/index.php/sections/objekt/17761-2014-08-02-20-49-26>: 11.04. 2016).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Irak İngiliz mandasına tabi olmuştur. Ülkede Şii ulemanın önderliğinde işgalcilere karşı yürütülen özgürlükçü hareketlerin baskısı karşısında İngilizler 1921'de Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı Irak tahtına getirmiştir (Abbas, 2013: 161).Oluşturulan yeni süreçte Kabile reisler, Kürt ağaları, ileri gelen tüccar, seyit ve şerifler ve/veya Osmanlı döneminde subay ve yöneticiler ön plana çıkmıştır (Hamad, http://www.althakafajadedda.com/wadood_7amad.htm: 12.05.2014).Şiilerin İngilizlere karşı sert tavrı İngilizleri bu süreçte Sünni ağırlıklı bir yönetim benimsemesiyle sonuç-

lanmıştır. Ülkenin sivil ve askeri bürokrasisi büyük oranda Sünnilere bırakılırken Sünnilerin ülkenin meşru yöneticileri olduklarına dair algı yaratılmaya çalışılarak diğer kesimlerin iktidarda söz sahibi olmalarının önüne Sünnilerin eliyle geçilmek istenmiştir. Bu algı 95 yıllık Irak tarihinde ulusal birlik ve beraberliği sarstığı gibi Şiilerin dışlanmalarına ve ülkede siyasî mezhepçilik uygulamaları sonucu toplumsal alanda da mezhepsel çekişmeleri körüklemiştir (Muhammed, <http://aletejahtv.org/index.php/permalink/50703.html>: 08.04.2016).

Doğrusu Irak'ta yönetim sistemleri yasal olarak mezhepçi rejimler kurmamıştır. Başka bir ifadeyle 1920lerden 2003 yılına kadar uzanan dönemde Irak'ta oluşturulan yönetim sistemleri hiçbir zaman yönetimin etnik ve dini kesimler arasında paylaşılmasını yasalaştırmamıştır. Fakat bu yönetimler uygulamalı olarak mezhepsel ayırım yapmışlardır (Hamad, http://www.althakafaaljadedda.com/wadood_7amad.htm: 12.05.2014). Bağdat Nakîbu'l-Eşraf'ı olan Abdurrahman Ennakib başkanlığında 25 Ekim 1920 kurulan ve 8 bakandan oluşan ilk geçici hükümette Şiiler ülkede çoğunluk olmalarına rağmen temsil edilmemişlerdir. Oysa Hırsıtsyan ve Museviler birer bakanla temsil edilmişlerdir. Ancak baskıları sonucu Şubat 1921'de Şiilere bir bakanla temsil edilmeleri sağlanmıştır. Modern Irak tarihinde işgalciye karşı en büyük devrim olarak bilinen 1920 devrimi Şiilerin önderliği ve yoğun katılımıyla yürütülmesi İngilizlerin Şiileri yönetimden uzaklaştırmalarına neden olmuştur. Başka bir deyişle 1920lerde İngilizlerin eliyle oluşturulan Irak yönetiminin ülkenin çoğunluğunu oluşturan Şiileri dışlamasıyla bu yönetimler halkın beklentilerini karşılamamıştır (Nakash, 2005: 79). Şiiler adil bir şekilde söz konusu yönetimlerde temsil edilmediklerinden dolayı tepki göstermişlerdir. Kraliyet döneminde kurulan hükümetler genel hatlarıyla Sünnilerden oluşmaktaydı. Söz konusu dönemde kurulan 25 hükümetin sadece 5'i bir Şii başbakan tarafından oluşturulmuştur. Irak ulus devletinin kuruluşundan ABD işgaline kadar uzanan 82 yıllık zaman diliminde Şiiler toplamda 3 seneye yakın bir süre hükümet başkanlığı görevini yürütmüşlerdir (İdan, <http://www.hamoudi.org/dialogue->: 11.04.2016).

Şiiler yönetimde temsil oranlarını artırma ve Irak siyasetinde daha etkili olmaya çalışırken yönetimde ve kamu kurumlarında nüfus oranlarına uygun şekilde temsil edilmeleri gerektiğini savunmuşlardır. Kraliyet döneminin ilk yıllarında birçok zorlukla karşılaşmalar da Şiiler Irak'tasiyasi ve sivil yaşamda temsil oranlarını artırma yönünde baskıları artırmış ve ülkenin istikrarının önünde önemli bir engel olmuşlardır. Şiilerin söz konusu eğilimleri kraliyet döneminde kendileri ile Sünniler arasında mezhepsel çekişmelerin artmasına yol açmıştır. Şiiler 1930'lu yıllarda, ülke nüfusunun yaklaşık %65'ini oluşturmalarına karşın yönetimde temsil oranları %15 civarındaydı. Eğitim sistemi başta olmak üzere birçok alanda Şiiler yeterli oranda temsil edilmediklerini savunmuşlardır. Eğitim sisteminde "adil şekilde" temsil edilme, laik eğitim sisteminin sınırlandırılması ve dinî eğitimin etkin olması yönündeki görüşleri Şiiler açısından en hararetleli konular olmuştur (Nakash, 2005: 112).

6. Maddesinde "Dinleri, dilleri ve ırkları farklı olsa da kanun nezdinde Iraklılar aynı hukuklara sahiptirler." şeklindeki hükmünün yanı sıra 1925 Irak anayasası etnik ve mezhepsel ayırım yapılmasını yasaklamıştır. Ancak Iraklı bürokrasi fiilen etnik ve mezhepsel ayırım yapmaktaydı. Ayrımcılıktan yakını kesim veya vatandaşlar etnik veya mezhepsel ayrımcılık yapmak ve yaymakla suçlanmaktaydı. Başka bir ifadeyle etnik ve mezhepsel ayrımcılığı yasaklayan anayasa bu ayrımcılığı engellemek yerine kötüye kullanılarak bir ayrımcılık aracı olmaktadır (Irak 1925 Anayasası, <http://iraqja.iq/view.86/>: 08.04.2016.).

Şiilerin baskıları 1940'lı yılların ikinci yarısından sonra sonuç vermeye başlamıştır. Nitekim 1947'de parlamentoda temsil oranları %40'a çıkarılmıştır. Ancak yapılan bu reformlar Şiiler tarafından yeterli bulunmadığı gibi yönetimi fiili olarak tekelinde bulunduran Sünnileri de rahatsız etmiştir. Zira Kamil Çadırçı gibi Sünni Bürokratlar ilgili reformlardan duydukları rahatsızlığı açıkça dile getirilmiştir (Hamad, http://www.althakafaaljadedda.com/wadood_7amad.htm: 12.05.2014).

Temmuz 1958 darbesiyle Irak'ta kraliyet dönemi sona ermiştir. Darbenin mimarı ve cunta yöneti-

minin başında bulunan Albay Abdülkerim Kasım yönetimi mezhepsel çekişmelere sahne olmamakla birlikte etnik ayrımcılığın temel örneklerinden biri olan Temmuz 1959'da Türkmenlere yönelik Kerkük Katliamına sahne olmuştur. Albay Kasım'ı darbeye deviren Baas Partisinin yönetimiyle birlikte ülkede yeniden mezhepsel ayırım yapılmaya başlanmıştır. 1968'de parti içi hesaplaşmalar sonucu Saddam Hüseyin'in yönetiminde etkili olması ve 1979'da tek başına iktidar olmasıyla Irak'ta mezhepsel ayrımlar had safhaya ulaşmıştır (İdan, <http://www.hamoudi.org/dialogue-:> 11.04.2016).

2.Boyutlarıyla Mezhepsel Çekişmeler

2.1.İktidar Paylaşımı ve Siyasî Mezhepçilik

ABD işgalinden sonra Irak siyaseti etnik ve dini temeller üzerine kurulmuştur. ABD'nin önce kısa süreli sonra da kontrol edilebilir kriz yönetimi esasındaki politikaları Irak siyasetini temelden sarsmıştır. Söz konusu politikalar Iraklıları birinden diğerine taşıyarak gerçek anlamda devleti tesis etmelerine engel olmuştur (El-Ubeydi, 2007: 204).2005'ten sonraki süreçte ise ABD politikası biraz daha belirginleşmeye başlamış ve Irak'ta tüm etnik ve dini kesimleri bir arada iktidarı paylaşmaya zorlanmıştır. Uzlaşma adı altındaki hükümetlerde etnik, dini, siyasal kitle ve/veya parti çıkarlarının ön planda olduğu süreç kriz üstüne kriz çıkmasına yol açmaktadır (Errubey'i, 2011: 61).

2005 Irak anayasasınının 15. Ve 16. maddelerinde "cinsiyet, ırk, etnik kimlik, köken, renk, din, mezhep, inanç, görüş, ekonomik durum ve toplumsal konumları üzerinden ayrımcılığa maruz kalmadan tüm Iraklıların hukuken eşit olduklarını"ve "eşit hak ve özgürlüklere sahip oldukları" gibi birçok madde bulunmaktadır. Ancak ülke siyasetinde uzlaşma demokrasisi adı altında Şiiler, Sünniler ve Kürtler arasında iktidarı paylaşma teamülü geliştirilmiştir. Başka bir ifadeyle anayasaya aykırı olarak Irak siyaseti etnik ve mezhepsel ayrışmaları esas alarak adı geçen kesimlerin tekeline bırakılmıştır (Ettamir, 2015: 175). Zira anayasada da yer almamasına rağmen 2004'ten beri teamül gereği Cumhurbaşkanlığı görevi Kürtlerin, Başbakanlık Şiilerin ve Meclis Başkanlığı Sünnilerin tekeline bırakılmıştır (Irak Anaya-

sası, Mad: 49-86). Etnik ve mezhepsel temelde iktidar paylaşımına son verilmesi ve ülke siyasetinin yeniden doğru zemine oturtulması ile ilgili reform girişimlerinde desöz konusu kesimlerin neredeyse tamamı karşı çıkmaktadır (Vekalet El-Forat News, <http://alforatnews.com/modules/news/article.php?storyid=114664>: 20.04.2016).

"Uzlaşma demokrasisi" bir çözüm olmaktan ziyade Şiiler, Sünniler ve Kürtlerden oluşan siyasî bürokrasinin etnik- mezhepsel ve kişisel çıkarları doğrultusunda kullanılan bir yönetim sistemine dönüştüğü görülmektedir. Bu durum siyasî oluşumlar ile etnik ve mezhepsel kesimlerin kendi içlerindeki rekabetin yerine diğerleriyle çatışmaya sürüklediği ve kesimlerin kendi içinde kenetlenmesine neden olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle bir taraftan etnik ve dini kesimler arası kutuplaşma olurken diğer taraftan her bir kesim diğerlerine karşı kendi içinde kenetlenmektedir. Söz konusu durum etnik ve dini çekişmelerin giderek artmasına neden olmaktadır ki bu da en çok seçim dönemlerinde görülmektedir. Nitekim bu dönemlerde etnik ve mezhepsel söylemin hız kazandığı bir gerçektir. Yine Haziran 2014 Musul'un IŞİD tarafından işgal edilmesi seçimlerin akabinde hükümet oluşturma krizi döneminde etnik ve mezhepsel söylemin üst düzeyde olduğu bir süreçte meydana geldiği de unutulmamalıdır.

2003 sonrası yeniden yapılanan Irak'ta yönetim sisteminin enik (Kürdistan Bölgesel Yönetimi) temelli federal bir yapıda oluşturulması ve diğer bölgelere nazaran bu bölgenin güvenlik, istikrar ve ekonomik bağlamda göreceli bir ilerleme kat etmesi diğer kesimleri de etnik veya mezhepsel temelli federal bölge oluşturma eğilimine yitmiştir. Merkezî hükümet ise zayıf, terör saldırılarına karşı koyamaz halde, vatandaşlara temel hizmetleri vermekte yetersiz ve yolsuzluklara mahkûm olmuştur. Bu durumdan faydalanan radikal gruplar ve milisler güvenlik birimlerine sızarak ülkenin istikrarını bozmaktadırlar.

Siyasî sürecin en belirgin özelliklerinden biri olan Mezhepsel çekişmeler Irak'ın kronik sorunu haline gelerek 2003'ten bu yana ülkede bitmek bilmeyen siyasî ve güvenlik krizlerinin temel nedeni konumundadır.

2.2. Toplumsal Mezhepçilik

Irak toplumu Ortadoğu'nun barındırdığı birçok etnik ve dini kesimden oluşmaktadır. Şii ve Sünni Araplar, Kürtler ve Türkmenler ülkenin ana unsurlarıdır. Yanı sıra Hıristiyan, Yezidi, Şabak, Sabii Fars vs. birçok etnik ve dini kesim bulunmaktadır. Bu özelliği ile Irak Ortadoğu'nun bir minyatürüdür. Söz konusu etnik ve dini kesimlerin yanı sıra toplumda kabilecilik gibi ekonomik ve kültürel yapıdan kaynaklı farklı sınıflara da ayrılmaktadır. Bu bağlamda araştırmacıların neredeyse tamamı ülkenin etnik ve dinî çeşitliliğinin toplumsal ve siyasî alanda şiddetin ve kutuplaşmanın sürekliliğine yol açtığı konusunda hemfikirler (Matar, 2008: 363). Bu çeşitlilik I. Dünya Savaşından sonra tarih sahnesine çıkan Irak ulus devletinin siyasî yapısına yansımaktadır. Toplumsal olarak gelişmişlik ve ekonomik düzeyde farklı sınıflar ve kabilelerden oluşan Irak'ın bu yapısı siyasî istikrarın ve demokrasinin uygulanmasında önemli rol oynamaktadır (El-Azami, 2008, 209). Nitekim 2015'ten beri ülkede reformlar için yükselen seslerinin etkisiyle siyasî reform girişiminde bulunan milletvekillerinin önderliğinde yürütülen süreçte toplam 325 milletvekilinden 173'nün katılımıyla 16 Nisan 2016 Selim El-Cuburî'nin Meclis başkanlığı görevine son verilmiştir. Sürece El-Cubur kabilesi de dâhil olarak Meclis başkanının görevden alınmasının doğru olmadığını ve görevden alınmasına katkıda bulunan milletvekillerinin hakkında tarihi icraatlar alacakları yönünde bildiri yayınlamıştır (El-Cuburî, <http://aljubouri.org/home/view/954>: 20.04. 2016). Başka bir ifadeyle Meclis başkanın mensup olduğu El-Cuburî aşireti ilgili milletvekillerini doğrudan tehdit etmiştir. Bunun sonucu olarak Irak toplumunda var olan yapılar ve değerler çoğu zaman toplumun karar üretme sürecine dâhil edilmemesiyle birlikte toplumun haklarını ve refah düzeyinin önüne geçmektedir. Taşradaki ilkel kabilecilik ile şehirdeki sivil yaşam arasındaki farklılıktan kaynaklı toplumun kültürel yapısında tezatlar mevcuttur (El-Ubeydi, 2007: 47). Siyasî sistem çerçevesinde vatandaşlık ilkesi ile devletin kurumsal yapılanması gereği bazı toplumsal kesimlerin imtiyazlı olması siyasal katılım ile geçmişten kalan yönetim yapıları arasında da çelişki bulunmaktadır (El-Beyic, 2000: 107). Başka bir ifadeyle

Osmanlı mirasının önemli konularından biri siyasî bürokrasi büyük oranda Sünnilerden oluştuğundan dolayı kraliyet ve cumhuriyet dönemlerinde de bu kesim Irak siyasetinde söz sahibi olmuştur. Matar, Sünnilerin Türkmen, Kürt ve Arap ayrımı yapmadan Şii'lere yönelik ayrımcı politikalar benimsediği ve Baas Partisinin iktidar olmasıyla bu ayrımcılık dozunun büyük oranda arttığını aktarmaktadır (Matar, 2008: 370).

Irak'ın etnik ve dinî çeşitliliği kimlik oluşumunda etkili olmaktadır. Her bir etnik ve dinî kesimin kendisine özel yapısı, değerleri, davranış ve düşünce biçimi bulunmaktadır. Söz konusu bu farklılıklar siyasî bürokrasinin devletin bekası, kalkınması ve istikrarını uzlaşa ya da diyalogla çözüme kavuşturmak yerine etnik ve dinî kesimlerin çıkarı doğrultusunda şiddete yatkın ve çatışmacı bir eğilim sergilemelerine yol açmaktadır (Kordisman, 2007: 22; El-Ubeydi, 2007: 47). Dolayısıyla ülkede kimlik sorununun temelinden coğrafi konumdan kaynaklı etnik ve dinî çeşitlilik anlamında toplumsal yapının var oluşu en önemli etkenlerdendir. Bu çeşitliliğin farkında olan İngilizler 20. Yüzyıldan günümüze dek etnik ve dinî çekişmelerin derinleşmesinde önemli rol oynadığı gibi 2003 sonrası Irak'ı işgal eden ABD de ülkede varlığını sürdürmek üzere bu çeşitlilikten yararlanmaya çalıştığı saptanmaktadır (Matar, 2008, 370).

Bireyler tüm etnik, dinî, kabile ve bölgesel klasik ve altkimliklerini bir tarafa bırakıp ulus devlet sınırları içerisinde modern bir toplum olamadığı sürece bireyler veya söz konusu kesimlerden biri kendisini diğerlerinin sahip olduğu haklardan yoksun hissettiği zaman ulus devletin milli yapısını destekleyen dinamiklerin sarsılmasına ve yapının yıkılmasına neden olacaktır. Bu anlamda Irak toplumunun uzlaşa ve birlikten yoksun olması yönetim sisteminin kesimlerarası ihtilafları çözüme yetersiz kaldığı görülmektedir. Zira etnik, mezhepsel, kabile ve bölge üzerinden tetiklenen ayrışmalardan kaynaklı siyasî çatışmaların ulusal anlamda geniş bir millî temsili olan siyasî toplumun önünü kesmektedir. Başka bir ifadeyle Irak'ta etnik ve dinî çeşitlilik ülkenin siyasî istikrarını sarsan etkenlerden biri olmaktadır. Zira bu çeşitlilik bireylerin hak ve özgürlüklerine saygı,

tüm kesimlerin eşit katılım hakkı ve anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi gibi temellere dayanmamaktadır. Dolayısıyla bu çekişmeler devletin toplumsal homojenliği ve devlet ile bireyler arasında siyasî bütünleşmeyi sağlamak üzere yönetim bir zorunlu uzlaşma vasıtası olmaktadır. Günümüzde de olduğu gibi toplum içinde çekişmeler ve gerginliklerin şiddeti arttığı zamanlarda söz konusu zorunlu uzlaşma her an patlamaya hazır bir bomba konumundadır (Harp, 1987, 34). Dolayısıyla siyasî ve toplumsal mezhepçilik şeklinde ortaya çıkan bu etnik, dini ve kabilecilik temelli çeşitlilik, toplumsal dokuyu derinden etkilemekte ve ayrışmalara yol açmaktadır. Bu durum da modern devletin varlığını sürdürmesi konusunda gereken istikrarlı ve bir bütün olarak kenetlenmiş Irak ulus devleti temelinde millî bir yapının oluşumunu engellemektedir (El-Cabiri, 1995: 13). Dolayısıyla siyasî mezhepçilik ile toplumsal yapının birlikte hareket ettiği durumlarda ülkede değişim veya reform çabalarının başaramayacağı ve mevcut durumun devam edeceği ön görülmektedir (İbrahim, 2014: 104).

2.3. Dış Faktörler

Bölgedeki gelişmeler ve güç mücadelesi Irak'ı yakından etkilemektedir. Özellikle 2003 sonrası artan mezhepsel çekişmeler Arap Baharından sonra Ortadoğu'da meydana gelen siyasî çalkantılar Suriye kriziyle birlikte bölgede mezhepsel kutuplaşmayı doğru gitmeye başlamıştır. Bu bağlamda iki kutbun başında Suudi Arabistan ve İran'ın bölgesel politikaları ve nüfuz mücadeleleri en çok Irak ve Suriye üzerinde yoğunlaşmıştır. Her iki ülkenin mezhep kökenli tarihsel rekabet süreci göz önünde bulundurulursa yaşanan çatışmanın kırılma noktası olarak 2003 yılında Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi ve akabinde Irak'ta yükselişe geçen ve bölgeye yayılan İran nüfuzu kabul edilebilir. Irak'ın işgali, hem mezhepsel hem de siyasî anlamda birbirlerine muhalif olan Suudi Arabistan ve İran'ı, Riyad ile ilişkileri iyi olmasa da İran ile Suudi Arabistan arasında bir tampon oluşturan Saddam rejiminin devrilmesinin ardından tarihte ilk defa, "fiilen" komşu ülkeler haline getirmiştir.

İran'ın Iraklı Şii siyasî oluşumlar ve Şii toplumla yakın ilişkileriyle birlikte ideolojik, kültürel ve tarihi

bağlar İran'ın Irak üzerindeki nüfuzunun artmasına yol açmıştır. Öte yandan Sünni Dünyası Şiileri tarih boyunca İslam düşmanları ve İran merkezli Pers İmparatorluğunun yeniden kurulmasını amaçlayan güçlere hizmet ettiği şeklindeki algı mevcuttur. Suudi Arabistan'ın kendi sınırları içerisinde yaşayan Şii nüfusla problemleri ve İran'ın bu Şii nüfus üzerinde etkili olma ihtimali Suudi idaresinin endişelerinin artmasına yol açmaktadır. Bu endişe kendisini ilk olarak, Suudi Arabistan'ın Irak'ta yükselişe geçen İran nüfuzuna karşı muhalefet konumundaki Sünni gruplara ve siyasetçilere destek vermesiyle kendisini göstermiştir (Sabah Gazetesi, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2016/01/06/suudi-arabistan-iran-gerilimi-ve-mezhepsel-savas-tehlikesi>: 21.04.2016).

Bir diğer yandan Saddam Hüseyin'in devrilmesinin ardından, farklı mezheplere ev sahipliği yapan, dev petrol yatakları bulunan ve demokrasiden uzak komşularla çevrili Irak'ta bir güç mücadelesinin yaşanması hiç şaşırtıcı değil. Saddam ile sekiz yıl savaşan İranlılar, karşılarında ABD ile bağları olan güçlü bir Irak görmek arzusunda değildir. Bu amaçla İran'ın Irak'taki politik gruplara para gönderdiği, suikast emirleri verdiği, militanları silahlandırdığı iddia edilmiştir. İran'ı bölgedeki en büyük tehdit olarak gören Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri, Sünni gruplara ulaşmak için basın yayın organları ile ekonomik güçlerini kullandıkları da basından yer almıştır. Irak'taki Baas partililere sempatisi olduğu için Iraklı liderlerin tepkisini çeken Suriye ise militanların Irak'a sızmasına izin vermiştir.

2003 sonrası Irak hükümeti ve Kuzey Irak'taki Kürtlerle en iyi ilişkileri kurabilen Türkiye Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını istemediği gibi Irak Kürtlerinin Türkmenler ve Sünni Araplar yerleşim yerleri başta olmak üzere Kuzey Irak'ta diğer kesimlerin yaşadığı "Tartışmalı Bölgeler"i kontrol ederek hâkimiyet alanlarının genişlemesini istemiyor. Nitekim Nisan 2009'a ait bir "wikileaks" belgesinde Türkiye'nin Musul'da yerel seçimlerde Kürtlere karşı Sünni Arapların oluşturduğu El Hadba grubuna destek verdiği iddia edilmektedir. Sünni grup El Hadba, Musul merkezli Nineveh eyaletinde yapılan yerel seçimlerde üstünlük elde

etmiştir (Hürriyet Gazetesi, <http://www.hurriyet.com.tr/irak-komsulari-nufuz-elde-etmek-icin-rekab-icinde-16456111>: 21.04.2016).

Suriye'deki gelişmelerle beraber Haziran 2014'te Musul IŞİD tarafından işgal edilmesi ve IŞİD'in Irak'ta etkili olması sonucu Musul'un 20 kilometre kuzeyindeki Başika bölgesinde IŞİD'le mücadele kapsamında Peşmerge, Türkmen ve Sünni Araplara askeri eğitim vermek üzere kurulan Türk kamp kurmuştur. Türkiye'nin bu girişimi Iraklı Şiilerin ve İran'ın oluşturduğu IŞİD karşıtı güç ittifakını dengelemek için bir hamle olarak yorumlanmıştır. Yanı sıra PKK'nın kuzey Irak'tan Türkiye'ye yönelik tehdit oluşturması ve bu bölgedeki kazanımları Türkiye'yi oldukça rahatsız etmektedir. Türkiye bunun için de Kürdistan Bölgesel Yönetimi ve Musul'daki Nuceyfi ailesi başta olmak üzere Iraklı Sünni Arapları yanına çekerek Irak'taki Şii gücüne yönelik bir dengeleme yapmak istediği görülmektedir (Gürcan, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/12/turkey-iraq-becomes-third-largest-army.html>: 03.10.2016). Bunun için de Suriye'deki gibi geç tepki vererek gelişmelerin dışında kalmak değil masada söz sahibi olmak istiyor. Nitekim Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan yeni yasama yılının açılış konuşmasında "Türkiye olarak masanın dışında kalamayız. Diğerlerinin böyle bir sınırı yok. Ama onlar orada sonuç belirlemek istiyor, biz buna seyirci kalamayız... Türkiye olarak kendi sınırlarımız içerisinde huzur ve güven içerisinde yaşamak istiyorsak, bu doğrultuda ilerlemek zorundayız." İfadeleri kullanarak bu durumu dile getirmiştir. Başka bir ifadeyle Türkiye de sahada olmak ve Musul ile Erbil'i önemseydiğini Irak'ta çıkarı olan herkese bunu hissettirmek istiyor (Haber7, <http://www.haber7.com/siyaset/haber/2149191-erdogandan-meclis-acilis-konusmasi>: 03.10.2016). Mezhepsel anlamda Musul'da her ne kadar Şii nüfus bulunsa da il genelinde Sünniler nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Sünni Araplar, çoğu Şiilerden oluşan HaşdŞabî güçlerinin operasyona katılmasına olumlu bakıyor. Zira yukarıda dile getirilen İran ve Şii algısının yanı sıra bölgedeki mezhepsel kutuplaşma toplum üzerinde oldukça etkilidir. Dolayısıyla Musul'un IŞİD'ten temizlenmesi operasyonunda bu hassasi-

yetlerin dikkate alınması gerekiyor. Türkiye'nin bu yöndeki hassasiyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bir açıklamasında "Musul Musulluların, Telafer Telaferlilerindir. Hiç kimsenin buralara gelip girmeye hakkı yok. Musul'un DEAŞ'tan kurtarılmasından sonra da burada sadece Sünni Araplar, Türkmenler ve Sünni Kürtler kalmalıdır." Şeklinde dile getirilirken adeta Musul halkının bu görüşünü özetler niteliktedir (TRT Haber, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/musul-musullularin-hic-kimsenin-buralara-girmeye-hakki-yok-274827.html>: 03.10.2016). Söz konusu açıklamaları realist bir bakış açısyken ilgili hassasiyetlere ve halkın görüşüne önem vermeyen taraflar bu ifadeleri bölgede mezhepsel gerilimin tırmandırılması şeklinde algılamıştır. Bu hassasiyetlerin dikkate alınmaması durumunda özelde IŞİD sonrası Musul genelinde bölgede toplumsal barışın tesis edilmesinin önündeki temel engellerden birini oluşturur ve kısa vadede mezhep temelli çatışma ortamının devam edeceğinin sinyallerini taşımaktadır.

SONUÇ

2003'ten sonra Irak'ta modern devlet anlayışının olmadığını söylemek mümkündür. Çoğunluk şuuru, yeni devletin kuruluşundaki gelişmelerde vatandaşlık, toplum ve hukuk ilkelerine dayanan girişimlerden çok daha etkili olmuştur. Bu durumu Mart 2010 ve Nisan 2014 meclis genel seçimleri ve sonrasında hükümetlerin oluşumu sırasında yaşanan krizlerde de açıkça görülmüştür.

Siyasî ve toplumsal mezhepçilik şeklinde ortaya çıkan bu etnik, dini ve kabilecilik temelli çeşitlilik, toplumsal dokuyu derinden etkilemekte ve ayrışmalara yol açmaktadır. Bu durum da modern devletin varlığını sürdürmesi konusunda gereken istikrarlı ve bir bütün olarak kenetlenmiş Irak ulus devleti temelinde millî bir yapının oluşumunu engellemektedir. Siyasî mezhepçilik ile toplumsal yapının birlikte hareket ettiği durumlarda ülkede değişim veya reform çabalarının başaramayacağı ve mevcut durumun devam edeceği ön görülmektedir.

ABD işgalinden sonra oluşturulan yönetim sistemi Şiiler ile Sünniler arasındaki mezhepsel ayrışmaların tetiklenmesine neden olmuştur. Başka bir ifadeyle-

le 2003'ten bu yana mezhepsel ayrışmalar ülkenin yeniden yapılanmasını engellemekte ve istikrarı ile güvenliğini sarsan temel sebeplerden biridir. Irak'ta etnik ve mezhepsel kimliklerin kurumsallaştırılmasının da etkisiyle ülkede mezhepsel şiddet toplumsal yapıyla birlikte istikrarını derinden sarsmaktadır. 2003'ten sonra El Kaide'nin Irak kolu ve Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) başta olmak üzere Sünni kökenli radikal İslamcı gurupların bölgede etkili olmasıyla birlikte birçok radikal Şii gurubunda etkili olduğu görülmektedir. Suriye kriziyle beraber Hizbullah gibi Irak, İran ve Lübnanlı bazı radikal Şii gurupların "kutsal Şii türbelerini savunma eğilimi" Suriye'deki savaşa müdahil olmaları Irak ve Suriye başta olmak üzere Ortadoğu'da mezhepsel kutuplaşmayı derinleştirmektedir.

Küresel ve bölgesel gelişmeler ve güç mücadelesi Irak'ı yakından etkilemektedir. İran ile Suudi Arabistan arasında bir tampon oluşturan Saddam rejiminin 2003'te ABD tarafından devrilmesinin ardından mezhepsel ve siyasi anlamda birbirlerine muhalif olan Suudi Arabistan ve İran tarihte ilk defa, " fiilen" komşu ülkeler haline getirmiştir. Suudi Arabistan ve İran'ın ideolojik anlamda birbirine zıt kutuplarda bulunmalarının yanı sıra bölgesel politikaları ve nüfuz mücadeleleri Arap Baharında hız kazanarak en çok Irak ve Suriye üzerinde yoğunlaşmıştır. İki ülke çıkarları doğrultusunda farklı mezhepsel kesimleri desteklemeleri sonucunda sadece Irak ve Suriye'de değil bölgesel ve küresel anlamda mezhepsel kutuplaşmaya yol açmıştır. Bölge ülkelerini yakından etkileyen bu kutuplaşma ve bu çatışma ortamından etkili olan terör örgütleri Türkiye'nin de ulusal güvenliğini tehdit etmektedir.

Iraklı Şiiilerin ve İran'ın oluşturduğu İŞİD karşıtı güç ittifakının kazanımları ve Sünni bölgeleri kontrol etmeye başlamasının yanı sıra İŞİD ve PYD/ PKK'nın Suriye ile kuzey Irak'tan Türkiye'ye yönelik tehdit ve bu bölgedeki kazanımları Türkiye'yi oldukça rahatsız etmektedir. Türkiye bir taraftan Suriye'de Fırat Kalkanı operasyonunu yürütürken diğer yandan Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Musul'daki Nuceyfi ailesi başta olmak üzere Iraklı Sünni Araplar ve Türkmenleri yanına alarak Irak'taki İŞİD, PKK ve Şii/İran nüfuzuna yönelik bir dengeleme stratejisi izlediği görülmektedir.